

УДК: 94:339.5(497.2:497.5)"12":[930.2:003.074

Драгић М. Живојиновић
Историјски институт
Кнез Михаилова 36/II, Београд, Србија
dragic.zivojinovic@iib.ac.rs

ХОРИЗМА БУГАРСКОГ ЦАРА ЈОВАНА АСЕНА II ДУБРОВНИКУ*

Апстракт: У раду се објављује текст, превод и фотографија даровне хоризме бугарског владара Јована Асена II (1218–1241) Дубровачкој општини којом се гарантују права и повластице трговаца из ове приморске комуне на територији под царевом влашћу. На основу поименично набројаних области које припадају Бугарском царству, закључује се да је документ морао настати после 9. марта 1230. године, датума Клокотничке битке, када се Асенова држава знатно увећала у правцу југа и југозапада на рачун пораженог Солунског царства Теодора Дуке Комнина Анђела. Вероватно је да агилни пословни људи Републике Светог Влаха нису губили много времена, већ су недуго по успостављању нове политичке реалности измолили од најмоћнијег владоца југоисточне Европе комерцијалне привилегије за своју заједницу.

Кључне речи: Јован Асен II, Друго бугарско царство, Дубровник, хоризма, XIII век, 1230. година, хора (област), Клокотница, издање и коментар.

Јован Асен II, „цар Бугара и Грка“ – како се сам титулише у потпису, граду Дубровнику издаје хоризму у којој се трговцима из ове приморске комуне дозвољава да се слободно крећу преко читаве територије Бугарског царства, са истим правима као и домаћи пословни људи. У документу се наводе бројне области које улазе у састав бугарске државе: од Београда и Браничева на северозападу до Једрена и Димотике на југоистоку, као и од Карвуне на североистоку до Девола и „арбанашких земаља“ на југозападу. Управо простирање на југ

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: *Средњовековне српске земље (13–15. век): политички, привредни, друштвени и правни процеси* (ев. бр. 177029).

све до Солуна сугерише да је исправа морала настати после 9. марта 1230. године, датума судбоносне битке на Клокотници, када је полетна Бугарска зауставила експанзију Епирско-солунске државе Теодора Дуке Комнина Анђела и проширила се на југ и југозапад, а њен цар, Јован Асен II, постао једна од најмоћнијих политичких личности југоисточне Европе.

Хоризма се налазила у Дубровачком архиву све до 1817. године, када је Јеремија Гагић, руски вицеkonzул у граду под Срђем, успео да дође до ње и уступи је нешто касније (1836), заједно са повељама бана Кулина и херцега Владислава, Руској императорској академији наука.¹ Данас се Асенова исправа чува у Рукописном одељењу (сигнатура 4.5.5) Библиотеке Руске академије наука при Санкт-Петербуршком научном центру РАН. Повеља је невеликог обима, састоји се од 13 редова текста (убрајајући ту и потпис), а писана је (помало избледелим) црним словима на хартији димензија 240 x 143 mm канцеларијским курзивом, док су потпис и крстови који му следе и претходе изведени црвеним мастилом. Виде се оштећења на доњем крају документа (отцепљен је десни угао), печата нема, а на нашем фотографском снимку, који је и подлога овог издања, не примећују се ни трагови печатења.

Почев од средине XIX столећа и Павела Јозефа Шафарика, као првог издавача (али не са оригиналног предлошка, већ са преписа који је направио Гагић), хоризма је у наредних 150 година публикована више од 20 пута, што сведочи о интересовању које је изазивала у научним заједницама јужне и источне Европе.² Шафарик је погрешно

¹ С. С. БОБЧЕВ, *Старобългарски правни паметници. I. чест. Историко-юридически бележки. Законъ судный людѣмъ. Еклогата. Хрисовули*, Софија 1903, 148; А. ДАСКАЛОВА – М. РАЙКОВА, *Грамоти на българските царе. Увод. Текстове. Речник. Библиография*, Софија 2005, 7.

² И. И. СРЕЗНЕВСКИЙ, Памятники древней письменности юго-славянской, изданные Шафариком, *Известия Второго отделения Императорской академии наук* 1, Санкт-Петербург 1852, 347–348 (прво изд. са оригинала); *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, ed. F. MIKLOSICH, Viennae 1858, n° 7, 2–3; Г. С. РАКОВСКИ, *Няколко речи о Асеню първому, великому царю българскому и сину му Асеню второму*, Београд 1860, 56–57; *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* 1, ed. G. WENZEL, Pest 1860, n° 218 (42 b), 350 (изд.), 351 (прев. на мађарски); V. BOGIŠIĆ, *Pisani zakoni na slovenskom Jugu. Bibliografski nacrt. I: Zakoni izdani najvišom zakonodavnom vlašću u samostalnim državam*, Zagreb 1872, 17–18; P. J. ŠAFAŘÍK, *Památky dřevního písemnictví jihoslovanův*, Praha 1873² (прво изд. 1851), n° 3, 2; *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Vol. 2: 1102–1200, ed. I. KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, Zagreb 1875, n° 243, 181; И. И. СРЕЗНЕВСКИЙ, Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных

приписао документ Асену I (1186–1196), саоснивачу Другог бугарског царства и оцу Јована Асена II. Иако су већ наредних година Измаил Срезњевски и, нарочито подробно, Спиридон Палаузов показали да унутрашњи подаци недвосмислено сведоче о млађем Асену као ауктору, велики реноме који је уживао чешки научник утицао је на то да су његове ставове преузимали и потоњи издавачи, међу којима су се налазили Франц Миклошич, Георги Раковски, Густав Венцел и Валтазар Богишић.³ Међутим, од 70-тих година XIX века, најпре са појавом *Историје Бугарске* Константина Јиречека (1876), а потом и новом збирком извора у издању Срезњевског, као и чланком Емилијана

памятниках 4, *Сборникъ отделения языка и словесности Императорской академии наук* 81–90, Санкт-Петербург 1879, 9; *Documente privitoare la istoria Românilor* 1/2, eds. E. HURMUZACHI – N. DENSUȘIANU, București 1890, n° 638, 781–782 (изд. прир. Е. КАЛУЖЬАЦКИ); Г. А. ИЛЬИНСКИЙ, Грамота царя Иоанна Асена II, *Известия Русского археологического института в Константинополе* 7/1, София 1901, 25–39, стр. 27; С. С. БОБЧЕВ, *Старобългарски правни паметници*, n° 1, 147; *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* 3, ed. T. SMİČKLAŠ, Zagreb 1905, n° 296, 337; Г. А. ИЛЬИНСКИЙ, *Грамоты болгарских царей*, Москва 1911, 13; Г. БАЛАСЧЕВ, Великият цар Асен II владетел на гр. Солун, *Минало* 2/7 (1912) 259–272, стр. 265 (прев.), 266 (факсимил); С. С. БОБЧЕВ, Цар-Срацимировото писмо до Брашовяни, *Известия на Историческото дружество в София* 4 (1915) 74; Й. ИВАНОВ, *Български старини из Македония*. Второ, допълнено издание, София 1931, n° 2, 578; *Старе српске повеље и писма* 1/2, прир. Љ. СТОЈАНОВИЋ, Београд – Сремски Карловци 1934, n° 790, 205; В. Н. ЗЛАТАРСКИ, *История на българската държава през средните векове*. Т. 3: Второ българско царство – България при Асеневи (1187–1280), София 1940, 352 (прев.); И. ДУЙЧЕВ, *Из старата българска книжнина* 2. *Книжовни и исторически паметници от Второто българско царство*, София 1944, n° 22, 42 (изд.), 43 (прев.); *Граѓа за историју Београда у средњем веку*. Књига 2, прир. М. ДИНИЋ, Београд 1958, бр. 1, 19; М. АНДРЕЕВ, *Ватопедската грамота и въпросите на българското феодално право*, София 1965, 31 (факсимил); *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија* 1, ур. В. МОШИН, Скопје 1975, 107 (факсимил); *История на България. Том трети: Втора българска държава*, отг. ред. С. ЛИШЕВ, София 1982, 175 (факсимил у боји); *Българската литература и книжнина през XIII век*. Под ред. на И. БОЖИЛОВ – С. КОЖУХАРОВ, София 1987, 192–193 (прев.); А. ДАСКАЛОВА – М. РАЙКОВА, *Грамоти на българските царе*, 30; *Зборник средновековних ћириличких повеља и писма Србије, Босне и Дубровника*. Књига 1: 1186–1321, прир. В. МОШИН – С. ЋИРКОВИЋ – Д. СИНДИК, Београд 2011, n° 25, 124.

³ И. И. СРЕЗНЕВСКИЙ, Памятники древней письменности, 348–349; С. Н. ПАЛАУЗОВ, Писмо к редактору Известий Второго отделения Академии, *Известия Второго отделения Императорской академии наук* 2, Санкт-Петербург 1853, 109–112; *Monumenta Serbica*, n° 7, 2; Г. С. РАКОВСКИ, *Няколко речи о Асеню първому*, 56; *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* 1, n° 218 (42 b), 350; V. BOGIŠIĆ, *Pisani zakoni na slovenskom Jugu*, 17.

Калужњацког, научна јавност више не доводи у сумњу датовање ове исправе у епоху Јована Асена II.⁴

Превод завршних одредби документа изазивао је одређене недоумице међу стручњацима. Тако је Васил Златарски израз из санкције *прѣзъ законѣхъ о кѣмерки* превео као „на основу закона о царини“, из чега је уследио његов далекосежни закључак да је ова хоризма гарантовала дубровачким трговцима имунитет од свих царинских намета на тлу бугарске државе.⁵ Иван Дујчев је, насупрот томе, сматрао да правилан превод гласи „против закона о трговини“,⁶ те да не може бити говора о било каквом ослобађању од царина већ да се искључиво забрањује да се трговцима узима више од онога што би закон налагао.⁷ Мирослав Марковић је даље разрадио тезе Дујчева и показао да превод Златарског не може да издржи суд критике,⁸ а у истом смислу тај израз тумаче и Ангелина Даскалова и Марија Рајкова.⁹

Иако се у бугарској историографији појам „*кѣпнѣж*“ уобичајено преводи као „стока“,¹⁰ сматрамо да би на том месту било прикладније употребити општији термин „роба“ – како је то предлагао још Ђура Даничић.¹¹

⁴ К. ИРЕЧЕК, *История на Българите*. С поправки и добавки от самия автор. Под ред. на П. ХР. ПЕТРОВ, София 1978, 300, нап. 31; И. И. СРЕЗНЕВСКИЙ, Сведения и заметки, 9; Е. КАЛУЖНИАКИ, Einige Berichtigungen zum Texte der Urkunde Asens II. vom Jahre 1230–1241, *Archiv für slavische Philologie* 11 (1888) 623–624.

⁵ В. Н. ЗЛАТАРСКИ, *История на българската държава*, 352.

⁶ И. ДУЙЧЕВ, *Из старата българска книжнина* 2, н° 22, 43. Још је Г. БАЛАСЧЕВ, Великият цар Асен II, 265, исправно интерпретирао овај израз, али је његово тумачење остало незапажено.

⁷ И. ДУЙЧЕВ, *Из старата българска книжнина* 2, 329–330; ИСТИ, Приноси към историята на Иван Асеня II, *Списание на Българската академия на науките и изкуствата* 66/3 (1943) 147–179, стр. 177.

⁸ М. МАРКОВИЋ, О хоризми бугарског цара Јована Асена II подељеној Дубровнику, *Историјски часопис* 4 (1952–1953) 9–12, стр. 9–10. Упркос свему, погрешно тумачење и даље је присутно у научној продукцији: уп. М. АНДРЕЕВ – Д. АНГЕЛОВ, *История Болгарского государства и права* (прев. А. С МИХЛИН – В. М. САФРОНОВ – Н. Д. МИХЛИНА), Москва 1962, 55, бр. 2.

⁹ А. ДАСКАЛОВА – М. РАЙКОВА, *Грамоти на българските царе*, 167 (s. v. *законъ*), 212 (s. v. *коѣмеръкъ*), 323 (s. v. *прѣзъ*).

¹⁰ В. Н. ЗЛАТАРСКИ, *История на българската държава*, 352; И. ДУЙЧЕВ, *Из старата българска книжнина* 2, н° 22, 43; А. ДАСКАЛОВА – М. РАЙКОВА, *Грамоти на българските царе*, 213 (s. v. *коѣпнѣ*).

¹¹ Уп. Ђ. ДАНИЧИЋ, *Рјечник из књижевних старина српских*. Дио први (А–К), Београд 1863, 508 (s. v. *коѣпнѣ*), 508–509 (s. v. *коѣпнѣ*).

*Текст хоризме**

† Дава ц(а)рс(тво) ми ѡризмѡ си хѡрѣ всеи дѣнѡрѡвништѣи, любѡвнѣимъ) и <в>сѡвѣрнѣимъ г<всѡтемъ> |2| ц(а)рс(тва) ми, да ѡдѡ хѡдатъ пѡ всеи хѡрѣ ц(а)рс(тва) ми, с кѡпѣж какѡж <ли>ѡв или нѡсѡт(ъ) или же нѡж, |3| или кѡпѣж какѡж лиѡв нѡсѡт(ъ) и до кѡпѣ лиѡв земѣ или хѡрѣ двидѡ(тъ), или дѡ Бѣдѣнѣ или Бра|4|ничѡва и Бѣл-града двидѡ(тъ), или дѡ Трѣнѡва и по всемѡ Загорѣ хѡдатъ), или дѡ <П>рѡслав(а), |5| или карѡвѣнѣскѣ хѡрѣ придѡ(тъ), или крѣнѣштѣи хѡрѣ, или бѡрѣис(тѣ)и, или в[ъ] Сѡдри(нѣ) и в[ъ] Димѡ(тицѣ), |6| или в[ъ] скѡп(ъ)скѡж хѡрѡ или прил[ѣ]пскѡж, или в[ъ] дѣѡвѡлскѡж хѡрѡ, или в[ъ] земѡ арѡв|7|наскѡж, или в[ъ] Сѡлѡнѣ идѡ(тъ), пѡвсѡдѡ да си кѡпѡваж[тъ] и прѡдаѡвѡж[тъ] сѡвѡвѡд|8|нѡ бесѣ всѣкѡж пакѡсти, да не имѡж(т)ъ пѡ всѣхъ хѡрѡх(ъ) ц(а)рс(ства) ми и г(р)ѡдѡвѣхъ и клисѡ-рѡхъ |9| запрѣтѣниѡ, н(ѡ) да с(и) хѡдат(ъ) и кѡпѡж[тъ] и прѡдаѡвѡж[тъ] бес печѣли, ѣ(к)ѡ и всѡвѣрнѣи |10| и <лю>ѡвнѣи гѡсте ц(а)рс(тва) ми. Кѡ ли имѡ спѡкѡсти, ѡ <щ>ѡм лиѡв, или на клисѡрѣ[хъ], или на фѡ-|11|рѡвѣхъ, или гд(ѣ) <л>иѡв прѣзѣ закон(ѣхъ) ѡ кѡмерки, тѡ да ѣ вѣстѣ: тѡи ѣ прѡтивник(ъ) ц(а)рс(тѡвѡ) ми |12| и милѡсти неѡе <им>ѣ-ти, <н>ѡ велик(ѡ) ѡргѣж патити <ѡт царст>в(а) ми.

† ИСѢН[ъ] Ц(А)Р(Ъ) Б(ЛЪ)Г(А)РО(МЪ) И ГРЪКОМ(Ъ) †

Превод хоризме на савремени српски језик

Даје царство ми оризму ову свој земљи дубровачкој, вољеним и много верним трговцима царства ми да заувек ходе по свој земљи царства ми, са робом какву год носе или не, или робом какву год носе и до које год земље и области дођу: или до Видина, или Браничева и Београда да иду, или Трново; и по целом Загорју да ходе, или до Преслава, или да приђу карвунској хори, или крнској хори или борујској, или у Једрене и Димотику, или у скопску хору или прилепску, или у деволску област, или у земље арбанашке или у Солун да иду, свуда да купују и продају слободно без икакве пакости и да немају забрана по хорама, градовима и клисурама царства ми, већ да ходе и купују и продају без брига, као и верни и вољени трговци царства ми. Ко ли им напакости, на ком год месту, или на клисури или на тргу или где

* Редакција издања и превода: Ирена Шпадијер.

било, противно закону о кумерку, да се зна: тај је противник царства ми и милости неће имати, но ће велику оргију (тј. велики бес) патити од царства ми.

АСЕН ЦАР БУГАРА И ГРКА

Дипломатичка анализа

Исправа себе назива хоризмом (1. ред), а по облику (ширина документа превазилази његову дужину, курзивно писмо) и садржају (обнародовање наредби и краћих законских одредби) одговара свом имењаку из византијске царске канцеларије.¹² На почетку стоји крст симболичке инвокације, а за њим следе рудиментарна интитулација (царство ми) и инскрипција (χωρѣ всеи джнѣрѡвнншѣтѣи), те већ од другог реда почиње диспозиција у којој се дубровачким трговцима одобрава слобода кретања са својом робом пѡ всеи χωρѣ царства ми, док се затим (ред. 3–7) поименично наводе градови и области које сачињавају царску територију. Завршетак диспозитива (ред. 7–10) поново доноси одредбу о слободи кретања, чему се сада придружују и дозвола о слободи трговине и изједначавање у статусу са домаћим трговцима.¹³ Санкција (ред. 10–12) је материјална и у њој се онима који

¹² О хоризмама уп. F. DÖLGER, *Facsimiles byzantinischer Kaiserurkunden*, München 1931, 5–6; *Грчке повеље српских владара*, прир. А. СОЛОВЈЕВ – В. МОШИН, Београд 1936, LXXVI–LXXVII; Б. ФЕРЈАНЧИЋ, О деспотским повељама, *Зборник радова Византолошког института* 4 (1956) 89–114, стр. 91; G. OSTROGORSKI, Autour d'un prostagma de Jean VIII Paleologue, *Зборник радова Византолошког института* 10 (1967) 63–85, стр. 69–75; ИСТИ, Простагме српских владара, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 34 (1968) 245–257, стр. 253; F. DÖLGER – J. KARAYANNOPOULOS, *Byzantinische Urkundenlehre I. Die Kaiserurkunden*, München 1968, 109–112; N. OIKONOMIDÈS, La chancellerie impériale de Byzance du 13e au 15e siècle, *Revue des études byzantines* 43 (1985) 167–195, стр. 191–192; Е. АЛЕКСАНДРОВ, Дипломатически документи Второго болгарског государства, *Palaeobulgarica – Старобългаристика* 12/4 (1988) 64–75, стр. 70, 71; Д. ЖИВОЈИНОВИЋ, Регеста грчких повеља српских владара, *Miscellanea – Мешовита грађа* 27 (2006) 57–99, стр. 60; ИСТИ, Простагма краља Душана кефалији Рајку, *Стари српски архив* 10 (2011) 29–36, стр. 34. Иако постоје мишљења да је хоризма у ствари синоним за простагму (F. DÖLGER, *Facsimiles*, 5), треба имати у виду и то да се хоризме најчешће појављују у XIII столећу (између 1230. и 1290. године), док су простагме неубичајене за тај период, али се редовно користе у XIV и XV веку.

¹³ М. АНДРЕЕВ – Д. АНГЕЛОВ, *История Болгарского государства и права*, 226–227, истичу важност оваквог изједначавања у правном капацитету страних и домаћих пословних људи, пошто старији споменици бугарског права не третирају странце нарочито повољно.

би, супротно слову „закона о кумерку“, ометали Дубровчане или на кли-сѣрѣхъ или на фѡрѡсѣхъ, прети „великом царском оргијом“. ¹⁴ Слична формула јавља се и у ватопедској повељи истог владара: ктѡ ли имѡ цѡѡ испакѡститѡ великѡ ѡргѡѡ имѡѡ патити ѡт царства ми, ¹⁵ а преузета је, како је показао Владимир Мошин, из канцеларије византијских царева. ¹⁶ На крају документа налази се потпис црвеним словима: † Асѣнѡ царѡ Бѡлѡгарѡмѡ и Грѡкомѡ †, ¹⁷ који делимично осликава нову политичку стварност, а делом рефлектује и идејне претензије којих се владари Другог бугарског царства неће одрећи све до пропасти државе.

Датума нема, али се на основу унутрашњих података може закључити да је хоризма обнародована после 9. марта 1230. године. Тог дана се, наиме, код села Клокотнице (јужно од реке Марице, око 8 km на сз. од града Хаскова) водио одлучујући бој између војски Јована Асена II и Теодора Анђела, у коме је солунски цар поражен и заробљен. ¹⁸ После битке Бугарска је проширила своје границе далеко према југу и југозападу, а њен владар је постао најозбиљнији кандидат за протеривање Латина из Цариграда. ¹⁹ Помен Једрена, Димотике, као и

¹⁴ Тј. бесом, од грч. ὀργή „гнев, бес“.

¹⁵ М. ЛАСКАРИС, Ватопедската грамота на цар Иван Асеня II, *Български старици* 11, Софија 1930, 5, ред. 23–24. Михаило Ласкарис је утврдио (ИСТО, 15–16) да се „оргија“ из санкција бугарских докумената пренела у влашке и молдавске повеље.

¹⁶ V. MOŠIN, Sankcija u vizantijskoj i u južnoslavenskoj ćirilskoj diplomaciji, *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku* 3 (1954) 27–52, str. 28–30.

¹⁷ Потпис је истоветан као на повељи за манастир Ватопед, уп. М. ЛАСКАРИС, Ватопедската грамота, 5; М. АНДРЕЕВ, *Ватопедската грамота*, 194; А. ДАСКАЛОВА – М. РАЙКОВА, *Грамоти на българските царе*, 29. Наравно, византијска хоризма била би сигнирана менелогемом (месец и година, црвеним мастилом), али јужнословенски владари су своје простагме и хоризме потписивали скраћеном титулом, нпр. краљ Стефан Душан је простагме на грчком језику потписивао са Στέφανος κράλης (уп. Д. ЖИВОЈИНОВИЋ, Регеста грчких повеља, н° 2, 64; н° 3, 65; н° 4, 66) – ипак, када је постао цар почео је да користи менелогем у одговарајућим грчким документима (ИСТО, н° 11, 71; н° 19, 78; н° 25, 82).

¹⁸ Датум битке одређен је на основу натписа Јована Асена II у цркви Светих 40 мученика у Трнову, у коме се каже да је цар захваљујући њиховој помоћи потукао Грке – из чега се закључује да се бој одиграо на њихов празник 9. марта (*Българската литература и книжнина през XIII век*, 200 [текст натписа], 310 [коментар Б. Николове]).

¹⁹ О бици код Клокотнице и њеним последицама уп. *Georgii Acropolitae Opera*. Vol. 1, ed. A. HEISENBERG, corr. P. WIRTH, Stuttgart 1978², 41–44, § 25_{11–265}; GEORGE AKROPOLITES, *The History* (trans. and comm. by R. MACRIDES), Oxford 2007, 178–184; В. Н. ЗЛАТАРСКИ, *История на българската държава*, 338–343; J. LOGNON, *L'Empire latin de Constantinople et la principauté de Morée*, Paris 1949,

скопске, прилепске и деволске области²⁰ и арбанашких земаља, као саставних делова Асенове државе, указује на чињеницу да је документ морао бити издат после судара са Теодором Дуком Комнином, господаром тих територија у претходном периоду.²¹ Поред свега реченог, ту је и чињеница да други сачувани документ Јована Асена II, повеља за светогорски манастир Ватопед, потиче из априла 1230.²² Између ове две исправе постоје бројне структурне сличности,²³ које би сугерисале да размак између њиховог објављивања није био превелик.

Повеља садржи и важне податке о управној подели Бугарске средњовековне државе. Основна територијална јединица носи назив грчког порекла: хора.²⁴ Поједине области наведене су по именима својих административних седишта: Трново, Преслав, Београд,²⁵ Браниче-

164; Г. ОСТРОГОРСКИ, *Историја Византије*, Београд 1970, 408–410; К. ИРЕЧЕК, *Историја на Българите*, 294–295; *Историја српског народа* 1, ур. С. ЋИРКОВИЋ, Београд 1981, 309–312 (Б. ФЕРЈАНЧИЋ); *Историја на България. Том трети: Втора българска държава*, 166–170 (Г. ЦАНКОВА-ПЕТКОВА); W. TREADGOLD, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford 1997, 721–722; И. БОЖИЛОВ – В. ГЮЗЕЛЕВ, *История на средновековна България VII–XIV век*. История на България в три тома: Том 1, София 1999, 484–488.

²⁰ Простирала се југозападно од Охрида у сливу реке Девол, а сам град се налазио поред данашњег села Звезда, недалеко од Корче у Албанији (уп. В. Н. ЗЛАТАРСКИ, Де се намирал гр. Девол?, *Известия на Историческото дружество в София* 5 (1922) 35–56; И. ДУЙЧЕВ, *Из старата българска книжнина* 2, 329).

²¹ У хоризми се спомиње и Солун (7. ред). Тај град није доспео под непосредну бугарску власт, већ је њиме управљао деспот Манојло Анђео Комнин, Теодоров брат и Асенов зет, који је признавао сизеренство свог таста (уп. литературу из нап. 18).

²² Издата је приликом посете победника Светој Гори. При дну је оштећена, тако да се не разазнаје година, већ само месец. Анализа Ивана Дујчева (Приноси към историята на Иван Асеня II, 152–153) показала је да се ради о 1230.

²³ Обе имају сажету форму простагме, почињу одмах са диспозитивним делом без било какве нарације (диспозиција почиње једноставним **ДАВА ЦАРСТВО МИ**, насупротив српске парафразе класичног цариградског израза: *εχει θέλημα η κραλότης μου καί διορίζεται*), слични су елементи санкције у њима, а формула потписа је истоветна.

²⁴ О хори уп. С. С. БОБЧЕВ, *История на Старобългарското право (Лекции и изследвания)*, София 1910, 347; И. ДУЙЧЕВ, *Из старата българска книжнина* 2, 327; М. АНДРЕЕВ – Д. АНГЕЛОВ, *История Болгарского государства и права*, 168–169; *История на България. Том трети: Втора българска държава*, 259–261 (Д. АНГЕЛОВ). Насупрот томе, у средњовековној Србији овај појам се ретко јавља, а и тада означава мањи предео у околини села и живаљ који тамо пребива (*Грчке повеље српских владара*, 506; *Лексикон српског средњег века*, ур. С. ЋИРКОВИЋ – Р. МИХАЉЧИЋ, Београд 1999, 776 [Ј. МАКСИМОВИЋ]).

²⁵ Судбина Београда у последњој деценији XII и првим декадама XIII столећа веома је несигурна, јер недостају поуздани изворни подаци, сматра Јованка

во,²⁶ итд.; неке се именују употребом речи хора (карвунска,²⁷ крнска,²⁸ борујска,²⁹ прилепска...), спомиње се и Загорје,³⁰ а у једном случају се каже арбанашка земља. Оно што је занимљиво, како је запазио Георги Николов, јесте то да су неке области, које су у време Јована Асена II улазиле у састав Другог бугарског царства, остале непоменуте: недостају Месемврија, родопско-пиринска област, Пловдив, Мелник, Сер,

Калић (*Београд у средњем веку*, Београд 1967, 57–59) и каже да је прво недвосмислено сведочанство о бугарској власти управо ова повеља. За супротно мишљење о смени угарске и бугарске доминације над Београдом уп. П. НИКОВ, Цар Борил под светлината на един нов паметник, *Списание на Българската академия на науките* 3 (1912) 121–134, стр. 124; ИСТИ, Съдбата на северозападните български земи през средните векове, *Българска историческа библиотека* 3/1 (1930) 96–153, стр. 122, 126; П. ПЕТРОВ, Към въпроса за освобождаването на Видинска, Белградска и Браничевска област от византийско иго и за присъединяването им към Втората българска държава, *Исторически преглед* 13/2 (1957) 84–92, стр. 88–90.

²⁶ Браничево је зона сукоба између Мађара и Бугара од почетка XIII века. Најпре га поседају Угри, али им га убрзо (1205) преотима цар Калојан. Неких десетак година затим поново доспева под угарску власт, да би 1230. било посведочено као бугарска територија. Међутим, већ 1232. године у тој области затичемо господарство Угарске (П. НИКОВ, История на Видинското княжество до 1323 година, *Годишник на Софийския университет, историко филологически факултет* 18/8 (1922) 1–124, стр. 9–11; М. ДИНИЋ, Браничево у средњем веку, *Српске земље у средњем веку. Историјско-географске студије*, прир. С. ЋИРКОВИЋ, Београд 1978, 84–112, стр. 95).

²⁷ Област јужне Добруџе, у околини града Балчика (И. ДУЙЧЕВ, *Из старата българска книжнина* 2, 328). Постоји и мишљење да име града Карвуне потиче од латинског *carbo*, с обзиром на то да је тај крај био познат по производњи дрвеног угља (V. BEŠEVĽIEV, Zwei Bemerkungen zur historischen Geographie Nordost Bulgariens, *Recherches de géographie historique*, eds. V. BEŠEVĽIEV – V. ТАРКОВА-ЗАИМОВА, *Studia Balcanica* 1, Sofia 1970, 69–78, pp. 75–78; *История на България. Том трети: Втора българска държава*, 341 [Д. АНГЕЛОВ]).

²⁸ Град Крн, седиште истоимене регије, данас је село у средишњој Бугарској, у сливу реке Тунце, 80-так km на југ од Трнова. О њему уп. P. НИКОВ, Die Stadt und das Gebiet von Krn-Krounos in den byzantinisch-bulgarischen Beziehungen, *Studi bizantini e neoelenici* 5 (1939) 229–238; А. ПОПОВ, Средновековният Крџн, *Известия на Българското историческо дружество* 25 (1967) 233–250; А. БУРМОВ, Към историята на Крџнската област, *Избрани произведения* 1, София 1968, 216–219.

²⁹ Боруј је данашња Стара Загора, град удаљен нешто више од 100 km на југ од Трнова (И. ДУЙЧЕВ, *Из старата българска книжнина* 2, 328).

³⁰ Обухвата земље између Дунава и Старе Планине, реч је о кумулативном називу за стару Мизију – Северну Бугарску (И. ДУЙЧЕВ, *Из старата българска книжнина* 2, 328; Г. Н. НИКОЛОВ, *Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII – средата на XIII в.)*, София 2011, 46).

Софија и Ниш.³¹ Поставља се питање да ли су 1230. године њима још увек управљали обласни намесници који су уживали посебан статус и изванредан степен самосталности?³² Да ли је деспот Алексије Слав остао још неко време после Клокотнице као самосталан владалац утврда у Родопима и Пирину?³³ Димитри Поливијани износи претпоставку да су Софија и Месемврија били седишта апанажних области које је Јован Асен II дао свом брату севастократору Александру (Софија) и зету деспоту Мицу (Месемврија).³⁴ На сва ова питања и хипотезе тешко да се може прецизно и недвосмислено одговорити.³⁵ Дobar показатељ у том смислу је и проблем територијалне припадности Ниша, о коме после Калојановог доба нема сигурних података све до 1279. године,³⁶ па се у време издавања хоризме која је предмет овог рада, не може са непоколебљивим уверењем рећи у којој се држави тај град налазио.

Dragić M. Živojinović

HORISMOS OF BULGARIAN TSAR JOHN ASEN II FOR RAGUSA

Summary

The article contains the edition, translation, commentary and photograph of the *horismos* of Bulgarian ruler John Asen II (1218–1241) for the city of Ragusa (Dubrovnik), in which rights and privileges of merchants from this maritime commune are being guaranteed in all the regions under the Tsar's rule. Based on the list of regions mentioned as belonging to the Bulgarian Empire, it can be concluded that the document must have originated after

³¹ Г. Н. НИКОЛОВ, *Самостоятелни и полусамостоятелни владения*, 46–47.

³² Исто, 47.

³³ Исто, 165. О Алексију Славу уп. Р. РАДИЋ, Обласни господари у Византији крајем 12. и у првим деценијама 13. века, *Зборник радова Византолошког института* 24–25 (1986) 151–289, стр. 235–245; И. БОЖИЛОВ, *Фамиљата на Асеневици (1186–1460). Генеалогия и просопографија*, Софија 1994², 95–98; Г. Н. НИКОЛОВ, *Самостоятелни и полусамостоятелни владения*, 143–182.

³⁴ Д. И. ПОЛИВИЈАНИ, *Средновековниот бугарски град през XIII–XIV век. Очерци*, Софија 1989, 95–96. Николов (*Самостоятелни и полусамостоятелни владения*, 47, нап. 9) сматра да такво мишљење није лишено основа.

³⁵ Г. Н. НИКОЛОВ, *Самостоятелни и полусамостоятелни владения*, 47, 165.

³⁶ Уп. Ј. КАЛИЋ, Ниш у средњем веку, *Историјски часопис* 31 (1984) 5–40, стр. 26–28.

9 March 1230, the date of the battle of Klokotnica, when Asen's state was considerably extended towards the south and southwest at the expense of the defeated emperor of Thessaloniki, Theodor Doukas Komnenos Angelos. It is highly probable that the agile-minded businessmen of Ragusa were quick to grasp the changed political reality and didn't wait long to obtain commercial privileges for their community from the newly inaugurated most powerful ruler of Southeast Europe.

Keywords: John Asen II, Second Bulgarian Empire, Ragusa (Dubrovnik), *horismos*, 13th century, year 1230, *hora* (region), Klokotnica, edition and commentary.

Чланак примљен: 30. септембра 2012.

Чланак прихваћен: 12. марта 2013.